

notitiam habebant. Erant ita comparati, ut nisi vidissent eos fructus ex memorato instituto proficisci, sese ad illud defendendum non obtulissent. Ea denique aetate vivebant, ut certe intelligere possent, quae huius rei conditio esset.

EXPLICIT LIBER PRIMUS.

LIBER SECUNDUS

DE ECCLESIARUM ORIGINE EARUMQUE FORMIS ET PARTIBUS.

CAPUT I.

De diversis nominibus, ac primo de Ecclesiarum inter christianos origine.

I. Ecclesia hic usurpatur pro ipso (1) loco, in quem Christiani ad Dei cultum convenientiunt. Sic acceptam Ecclesiam diversis nominibus veteres ob varia adjuncta co honestarunt. A Deo ipso omnium Domino, cui dicabatur, dixerunt κυριακον, *Dominicum*: quod nomen saepe occurrit in conciliis Ancirano, Neocaesariensi, Laodiceno, Trullano aliisque. In edicto Maximini pro Christianis, his τη κυριακη, *Dominica* sua extruere conceditur. Latini etiam vocant *Dominicum*, vel *Dominicam domum*, ut Cyprianus aliisque. Sic Ecclesiam Antiochiae a Constantino inchoatam, a Constantino perfectam, *Dominicum aureum* adpellat Hieronymus. Ut Hierosolymitanum templum, ita quoque templo Christianorum *Oratoria*, sive *Domus precatiois* dici consueverunt. Verum in quibusdam Canonibus *Oratoriis* nomen strictiori significatu privatis sacellis tributum est. Adhaec Ecclesiae dictae sunt *Basilicae*. Ita Ambrosius, Augustinus, Hieronymus: cu-

(1) Selvaggi, *Antiquitatum Christianarum Institutiones*. Liber secundus, caput I.

ius nominis rationem paucis dabo. Antiquitus *Basilicae* apud Romanos adpellabantur aedes publicae, porticibus et ambulationibus magnifice exstructae, ubi principes, sive magistratus ad audiendas et judicandas causas sedebant. Harum multas Constantinus Imperator, christianam religionem amplexus, Episcopis ad sacros inibi conventus agendos concessit; atque hinc fortassis nomen *Basilicae* generaliter Ecclesiae datum est. Ecclesiae super aliquujus Martyris sepulchrum exstructae, vel de ejus nomine nuncupatae, *Martyria*, vel *Memoriae* dici consueverunt. Hinc de Constantino observat Eusebius, novam civitatem Constantinopolim amplissimis constructis *Martyriis* exornasse. Post Eusebium, apud Socratem aliquo sequentium saeculorum scriptores quam saepissime idem nomen ad ejusmodi Ecclesias significandas usurpatum occurrit. Hinc *Martyrium Thomae Edessae*; *Martyrium Petri et Pauli Romae*; *Martyrium Euphemiae Chalcedone*. Ob eamdem rationem Ecclesia a Constantino in Golgotha monte ipsi *Martyrum Principi Jesu Christo* dicata, ab Eusebio, aliisque *Martyrium Salvatoris* communiter vocari consuevit. Quod Graeci *Martyrium*, Latini *Memoriam* dixerunt: hinc illud Augustini: *Nos Martyribus nostris non tempa sicut Deus, sed Memorias.... fabricamus*. Ecclesiae in aliquujus Apostoli, vel Prophetae memoriam aedificatae *Apostolea*, vel *Prophetea* dictae sunt. Hinc apud Sozomenum *Αποστολον*, *Apostoleum Petri in urbe Roma*; et iterum *Apostoleum Petri, et Pauli ad Quercum in suburbio Chalcedonis*; tum in Concilio Const. *Prophetēum Isaiae* occurrit, et apud Theodorum Lectorem *Prophetēum Samuelis*.

II. Christianos fervente persecutionis aestu, in cryptis, vel locis sepulturae addictis, et speciatim, in *Martyrum* monumentis recipere se consuevisse, plenae sunt Ecclesiasticae historiae chartae. Jam vero finitis persecutionibus, Ecclesiae in ipsis cryptis super *Martyrum* sepulera, ac etiam in locis, ubi erant coemeteria, exstrui coeperrunt; quae et ipsae coemeteria, vel sepulcra *Martyrum* dictae sunt. Hoc coemeterii vocabulo pro Ecclesia utuntur Athanasius, Socrates: tum Chrysostomus saepe usurpat

pat vocabula ταφοι μαρτυρων, sepulcra *Martyrum*, pro Ecclesiis: et in gestis purgationis Caeciliani Episcopi Carthaginensis in eamdem significationem occurrit nomen *Areæ Martyrum*. Ecclesia in loco, ubi aliquis *Martyr* passus esset, aedificata, *Mensa Martyris* illius dicta est: haec Ecclesia in loco, in quo martyrum subierat Cyprianus, ab Augustino *Mensa Cypriani* dicitur. Ecclesiae aliquando etiam *Casae* adpellatae sunt: Ita in Actis purgationis Caeciliani, et Felicis: *Numquid populus Dei ibi fuit? Saturnius dixit, in casa majore, vel Ecclesia fuit inclusus*. Tum quoque *Tropaea* et *Tituli*: ita Hieronymus *Epistola ad Marcellam*: *Est ibi, Romae, sancta Ecclesia, sunt Tropaea Apostolorum, et Martyrum, adhaec et Tituli*. Hinc de S. Marcello Papa in Libro Pontificali scribitur: *Viginti Titulos Romae constituisse propter baptismum, et poenitentiam multorum*. Tandem dictae sunt *Limina Martyrum*, *Domus Synaxeos*, et *Sedes doctrinae*.

III. Nullas tribus primis saeculis Ecclesias Christianis fuisse, contendunt Vedelius, *Exercitationes in Epistolas Ignatii; Suicerus, Thesaurus Ecclesiasticus v. Nao;* Boëthius ad *Plinium Secundum et Tertullianum dist. II.* quae est de antelucanis christianorum coetibus; Zieglerus, de *dote Ecclesiae*. Urgent in suam sententiam saeculi tertii scriptores Origenem contra Celsum, et Minucium Felicem in Octavio, itemque Arnobium, et Lactantium, apud quos Celsus Epicurus, Caecilius, ubique gentiles Christianos impietatis accusant, quod nullas aras, nulla tempora, nulla nota simulacra haberent. Contra ab Apostolicis temporibus Christianos Ecclesias habuisse, statuunt Ciampinus, *Vetera Monumenta*; Schelstrate, *ad Concilium Antiochenum*; Fullerus, *Miscellanea*; Joseph Medus, peculiari libro, quem ex anglico germanice redditum cum præfatione de origine et veneratione Templi Christiani editum Henricus Ludovicus Bentheim; Binghamus, aliquis permulti. Praecipua eruditorum auctorum argumenta heic paucis dabimus: ac primo, observant, veteres Patres, Augustinum praesertim, Basilium, personatum Hieronymum, Chrysostomum in commentationibus in illud

Apostoli 1. Cor. cap. XI. v. 21. *Num domos non habetis ad edendum, et bibendum? aut Ecclesiam Dei contemnitis?* concorditer tradidisse, Apostolos in certum locum cultui divino specialim consecratum ad liturgiam peragendam semper coivisse; qui locus Coenaculum fuerit toties in Actis Apostolorum memoratum; ubi Jesus Christus ultimam coenam celebravit; ubi Discipulis suis post resurrectionem apparuit; ubi in Apostolos Spiritus Sanctus descendit; ubi septem Diaconi electi, et ordinati sunt; et ubi primum Hierosolymitanum Concilium coactum est; quo in loco postea Ecclesia erecta est, *Ecclesiae montis Sion*, et superioris *Apostolorum Ecclesiae* nomine donata, uti referunt *Cyrillus Catech.* XVI. et *Hieronymus*. Adhaec ubi Apostolus in suis Epistolis Ecclesias in hac, vel illa domo salutat, procul dubio loca in priorum Christianorum aedibus divino cultui destinata intelligit. Huc etiam facere videtur insignis germanae S. Clementis Romani I. ad Cor. Epistolae locus, ubi scribit: *Deum non modo tempora et horas prafinitivis, sed etiam apta loca, ubi a legitimis ministris oblationes, et officia peragantur.*

IV. Jam vero ex Patribus II. saeculi primo occurrit S. Ignatius Martyr, qui tum *Epistola ad Magnesianos* locum orationis commemorat, quem Templum Dei vocat; tum *Epistola ad Philadelphios* unicuique Ecclesiae unum altare adsignat, sicut unum Episcopum cum Presbyteris, et Diaconis. Praeterea Pius I. Romanus Pontifex duas breviores epistolas ad Justum Episcopum Viennensem in Gallia scripsit; quarum in priore Euprepia quaedam pia matrona titulum domus suae ad celebrandas inibi missas Ecclesiae adsignasse dicitur; et in posteriore laudatur quidam presbyter nomine Pastor, quod titulum, hoc est Ecclesiam, ante obitum suum condiderit. Clemens Alexandrinus sub finem huius saeculi nomine Ecclesiae pro loco conventus aequa ac pro ipsa congregatio utitur. Saeculi tertii testimonia copiosiora sunt et planiora. Tertullianus adversus Valent. Ecclesiam dum columbae vocat, intelligens per columbam Christum, vel Religionem ipsius columbae similem: tum ali-

bi inter Baptisterium, et Ecclesiam aperte distinguit. Circa medium hoc saeculum vixit celebris ille Gregorius Neocaesariensis, cognomine Thaumaturgus, qui ipse diversas Ecclesias Neocaesareae et in adiacentibus partibus Ponti aedificavit, ut in vita ejus refert Gregorius Nyssenus. Circa idem illud tempus Cyprianus de loco conventus Christianorum nomine Dominici loquitur, et alio loco Ecclesiam et Capitulum, Altare Domini et aras simulacrorum atque idolorum, sibi invicem opponit. De Ecclesiis in ultima persecutione Diocletiani edicto solo aequatis aperte loquuntur Eusebius, Arnobius, Lactantius, Augustinus, Theodoretus, Hieronymus. Omittendus heic non est insignis Eusebii locus, lib. VIII. cap. I. quo testatur, tempore inter Valerianam, et Diocletianam persecutionem interposito, Christianorum multitudinem adeo increvisse, ut priscis aedificiis jam non contenti, in singulis urbis spatiis ab ipsis fundamentis extruerent Ecclesias. Optatus Milevitanus lib. I. p. 39. ante postremam persecutionem Romae quadraginta Basilicas fuisse scribit, quae Christianis ablatae, postea iisdem restitutae sint, uti haud semel testatur Augustinus. Optatus ipse lib. I. p. 39. tempore persecutionum, ceu quid insuetum, in privatis domibus ecclesiasticos conventus celebratos scribit, expresse adjungens: *Quia Basilicae nec dum fuerunt restitulae.*

V. Quod vero Origines, Arnobius, et Lactantius scribunt, Christianos sua ipsorum aetate nec templa habuisse, nec altaria; id de iis templis tantummodo intelligendum est, quae Gentiles defendebant, divinitatem Idolis includentes. Namque tum Arnobius, et Lactantius, de Christianorum Templis, et Conventiculis Diocletiani edito destructis verba faciunt; tum Origines de adornandis Christianis Ecclesiis, et altaribus perspicue loquitur. Quae diris persecutionum procellis extiterunt Ecclesiae, eae simplices et modicae fuerunt, pro temporum formidolosorum ratione. Parta vero Ecclesiae pace, auctoque credentium numero, Ecclesiae et magnifica, et magno numero ubique positae sunt. Constantinus M. splendidis-

simas in omnibus fere Orientis partibus Ecclesias erexit:
quod et sequentes Augusti passim effecerunt.

CAPUT II.

(De diversis Ecclesiarum formis et partibus.)

I. Quamvis antiquitus inter Christianos (1) nullus certe ordo hac de re obtinuerit; attamen Auctor Constitutio-
num, lib. II. cap. 37., significare videtur, Ecclesias ple-
rumque oblongas fuisse, navi similes; quae forma dro-
mica dicta est. Atque hanc S. Sophiae Constantinopoli
Ecclesiae formam fuisse Paulus Silentarius, aliique per-
hibent. Quae forma nunc quoque Romae in Ecclesiis S.
Pauli extra muros, et S. Clementis; item Florentiae in a-
liquibus Ecclesiis, et alibi visitur. Aliae rotundae erant,
qualis Ecclesia super Sanctum Domini nostri Salvatoris
Sepulchrum Hierosolymis in monte Golgotha a Constan-
tino aedificata, ut tradunt Eusebius de Laudibus Constan-
tini lib. 5. cap. 38., et Valafridus Strabo de Offic. Ecl.
cap. 4. Aliae octangulares, cuiusmodi erat Basilica An-
tiochiae a Constantino aedificata, de qua Eusebius de Vi-
ta Constantini lib. 5, cap. 50. Aliae porro formam crucis
exibabant. Quod vero ad situm attinet, in plerisque pre-
cipiuus introitus Occidentem versus, altare vero Orien-
tem spectabat: in aliis Ecclesiis ex adverso altare non
solis ortum spectabat, sed occasum; quod de Antiochena
Socrates lib. V. cap. 22.; ac de suis uterque Paulinus, Ty-
rius et Nolanus, testantur.

II. Prima Ecclesiae pars Atrium seu Vestibulum dice-
batur, spatium scilicet clausum, amplum, porticus habens
columnis suffultas, vel in omnibus lateribus, vel in tri-
bus aut duobus, sive in uno dumtaxat ante aditum Ec-
clesiae. Hic erat proprius poenitentium primae classis
locus, quibus nonnisi vel in atrio, vel in porticibus con-

(1) Bona, *Rerum Liturgicarum cum notis Roberti Sala.* Cap. XX. §.
IV. V. VI. et VII.

sistere licebat, ut fidelium ecclesiam introeuntum pre-
ces expeterent. In porticu depictae erant tum Antiqui,
tum Novi Testamenti historiae, ac illae praesertim, quae
poenitentium conditioni, qui illic versabantur, magis re-
sponderent. Praeterea ante majores Basilicas ut pluri-
num erant plateae, in quibus forum rerum venalium a-
gebatur die festo Sancti, cui dicata erat Basilica, uti in-
dicat laudatus Eusebius de vita Constantini cap. 39. Sic
Romae ante Basilicam Apostolorum erat platea, ut do-
cet Athanasius Epistola ad Solitarios. Eusebio postmo-
dum, et Prudentio adstipulantur sequioris aevi scripto-
res. In hujus aerae medio fons sive cisterna in u-
sum populi ut se ablueret, priusquam templum ingre-
deretur. Hujus expresse meminit Eusebius lib. X. cap.
8. in Templo Paulini; tum quoque Paulinus Nolanus E-
pistola X. ad Severum. A veteribus scriptoribus passim
adpellatur Nymphaeum, Phiala, Concha, Puteus. Dufre-
nius observavit in quisbusdam locis, fontes leonibus
aquam ex ore eructantibus circumdatos fuisse; unde loc-
cus iste quibusdam recentioribus graecis scriptoribus
λεοντα προς dicitur. De his fontibus ante Ecclesias positis,
passim loquitur Chrysostomus. Lavabant igitur Christia-
ni olim manus ante fores templi, ut internae puritatis
admonerentur. Id insinuat Tertullianus Lib. de Oratione
cap. 11. In portis Ecclesiarum descripta erant plerumque,
anaglypticis figuris, Christi (1) aut Discipulorum gesta,
vel Sanctorum, quorum memoriae Ecclesia erat dicata.

III. Prior Ecclesiae interioris pars erat Προύχος, sive
Narthex, intra parietes. Loci hujus multiplex usus: 1.º
ad rogationes, supplicationes, ac nocturnas vigilias fa-
ciendas: 2.º ad justa defunctorum cadaveribus persol-
venda, antequam sepulturae mandarentur: 3.º idem E-
nergumenorum locus erat. Ibi quoque Catechumenis, ac
Poenitentibus, qui audientes dicebantur, stare permis-
sum erat, ut hymnis, Scripturarum lectioni, et concio-
nibus vacarent; quo facto, statim dimittebantur. Neque

(1) Vide Ciampini, *Vetera Monumenta.*

inde excludebantur Judaei, Gentiles, Haeretici, et Schismatici, ut Scripturarum lectioni, et sermonum recitationi interessent. Haec generalis videtur fuisse Ecclesiarum praxis, ut ex Concilio Carthag. IV., Chrysostomo, Augustino, aliisque liquet. Duo heic liceat subnectere: primum, priorem hunc, ac minus insignem Ecclesiae locum Narthecem dictum fuisse, eo quod oblongae esset figurae; Ναρθης enim latine *ferula* dicitur; alterum, quasdam Ecclesias tres vel quatuor Nartheces habuisse.

IV. Altera et dignior Ecclesiae pars ^{xxv}, sive navis Ecclesiae dicebatur, a Narthece ligneis repagulis separata: introitus in hanc e Narthece per portas patebat, *speciosas* et *regias* appellatas, vel per adlusionem ad nomen Basilicae, vel quod Reges suam ipsorum coronam heic deponere solerent, antequam ulterius in Ecclesias progradientur. In hac Ecclesiae parte, quae etiam *oratorium* dicta est, locum habebant 1.º *Substrati*, idest tertii Ordinis Poenitentes, sic dicti a ritu prosternendi se ad pedes Episcopi, simul ac sermo erat finitus, ut ab eo, impositis sibi manibus, benedictionem reciperent; quo facto, statim abire jubebantur: 2.º Ambo, sive Pulpitum, sic dictus (1) non ab ambiendo, ut Strabo sibi persuasit, sed potius ab αναβαίνειν, ab *adscendendo*; quia locus editus erat, ad quem per gradus adscendebatur: hoc etymon ab antiquis graecis scriptoribus Valesius, et Habertus deduxerunt. In Ambone jam a primis Christianae Religionis saeculis solemniter in sacra Missa Evangelium decantari consuevisse testatur S. Cyprianus, Epistola XXXIV. Rationes propter quas in altiori loco Evangelium legeretur, multae a scriptoribus referuntur. Binas indicat Innocentius III. Lib. III. de *Mysteriis Missae* cap. XLIII. Prima est, ut significaretur debere legem evangelicam palam ante oculos omnium enuntiari; altera ad commemorationem ascensus Domini ad montem, ut turbas doceret. Neque tantum in Ambonibus Evangelia, verum orationes etiam, seu sermones ad populum recitabantur,

(1) Catalano, *De Codice Sancti Evangelii. Lib. II. cap. VI.*

ut nimirum concionator facilius posset ac commodius ab omnibus audiri. Ibi Lectores clerici sacros Libros ad populum legebant; ibi Episcoporum edicta, jussa, atque censurae publicabantur; ibi etiam alii libelli, formulae, monita, quae fieri nota populo congruens erat, Episcopi jussu a Subdiacono, vel a Lectore promulgabantur; ibi recitata ex diptycis fidelium tum viventium, tum defunctorum nomina.

V. In hac Ecclesiae parte omnes fideles loca sibi adsignata habebant; et inter has quarta poenitentium clasis, quos *consistentes* vocabant, quia consistere, et orationes Ecclesiae audire ipsis permisum erat, Catechumenis aliisque poenitentibus iam dimissis, nondum autem oblationem facere, aut Sacrificii altaris participes esse poterant. Tantummodo hoc ex probatis auctoribus certum est, viros et mulieres in hac Ecclesiae parte antiquis temporibus distincta habuisse loca. Constitutionum Apostolicarum auctor. Lib. II. cap. 57., hac de re, tanquam consuetudine suo tempore in Ecclesia usitata, loquitur, quando mulieres separatim sedere iubet; et idcirco partem officii Diaconissarum facit, ut custodiant introitum mulierum in Ecclesia. S. Cyrillus hujus distinctionis, tanquam in sua ipsis Ecclesia Hierosolymis usitatae, mentionem quoque facit. Haec distinctio ita generatim tempore Constantini observabatur, ut Socrates Lib. I. c. XVII. matrem ipsius Helenam disciplinae Ecclesiae hoc respectu semper se submisso et in parte mulierum una cum ceteris Deum orasse, dicat. Atque haec distinctio, ut plurimum ligneis parietibus facta erat, ut ex Chrysostomi Homilia LXXIV. Haec feminis in Ecclesiae N.^o constituta loca aliquando *solaria*, sive *porticus superiores*, adhaec et interdum *Catechumena*, et *Catechumenia* appellata inveniuntur; haud quidem ex eo, quod ibi sterint Catechumeni; at vero, recte observante Dufresnio, quod divinos, qui a Sacerdotibus, et Cantoribus concinebantur, hymnos ibi auditu exciperent mulieres. Porro notandum est, non tantum viros et foeminas distincta loca, sed etiam virgines et viduas peculiarem sibi adsi-

gnatam stationem habuisse: id quod ex Ambrosii sermone ad virginem lapsam discimus. Hoc quoque ex auctore Constitutionum Apostolicarum apparet. Unus adhuc locus in quibusdam Ecclesiis memorandus est, antequam, hac templi parte relicta, in Sanctuarium ingrediamur, quem Codius de Templo S. Sophiae, et quidam e recentioribus scriptoribus graecis σωλειον, soleam, vocant: de quo tamen inter viros eruditos non convenit, quisnam aut ubinam fuerit, et quem usum in Ecclesia habuerit. Gretserus, in notis suis ad Codinum, pavimentum fuisse putat ad introitum in Sanctuarium, vel locum ejusmodi bema, sive tabernaculo contiguum. Morinus et Allatus locum dicunt fuisse intermedium inter bema et ambonem. Schelestratus locum designat, quod fuerit ante cancellos Sanctuarii; at verosimilior videtur Suiceri, Meursii, Bevereii, Dufresnii, aliorumque sententia, qui statuunt, thronum fuisse Imperatoris, σολειον a latino vocabulo solium, nuncupatum.

VI. Tertia et intima Ecclesiae pars, quae plerumque Sanctuarium dicta est, antiquitus multis aliis nominibus donata est. Ac 1.º nuncupata est *Bema*, sive *Tribunal*; quod vocabulum licet interdum ambonem, sive pulpitum, altare, aut etiam thronos Episcopi et Presbyterorum significaverit; at aliquando etiam universum spatum, in quo hi throni et altare consistebant, denotavit. Quo sensu vocem *Bema* usurparunt Basilius et Chrysostomus, qui etiam Homilia XXXIX. innuit, *Bema* aequa ac Ambonem originem habere ab αναβασιν, *adscendere*, eo quod locis reliquis editiores essent, ad quos per gradus adscendebatur. Nomen *Sanctuarii* etiam huic Ecclesiae parti tribuebatur. Graeci id peculiariter vocabant αγιον, *Sanctum*, et hinc altare dicebatur αγιον αγιον, *Sanctum Sanctorum*, quam appellationem Eusebius in describendo templo Paulini adhibet. Graeci quoque id vocant θυτασηριον, *locum altaris*. Quamquam enim hoc vocabulum communiter ipsum altare seu mensam Domini significat, in quibusdam tamen vetustis canonibus et scriptoribus ecclesiasticis, ex observatione Haberti, ad to-

tum *Sanctuarium* intra cancellos, ubi nullis nisi Clericis esse licebat, denotandum adhibetur. Denique *Presbiterium*, sive consessus Cleri; ita Cyprianus Epistola LV. In quibusdam canonibus nomen *chori* etiam habuisse videtur; tametsi nonnulli *chorum* potius pro loco cantorum et lectorum in altera parte Ecclesiae accipient.

VII. Intima isthaec Ecclesiae pars a reliquis ligneis septis, et quidem ad summum artis fastigium elaboratis, separabatur, ut promiscuae multitudini inaccessa esset: ita Eusebius Lib. X. cap. IV. Atque hinc Synodus Laudicensa Can. XIX. sanxit, ne alii praeter Clericos Sanctuarium ingrediantur, ac ibidem communicent. Quintimmo in ejus introitu ad impediendum altaris prospectum, vela pendeant, quorum apud veteres frequens occurrit mentio. Athanasius Epistola ad Solitarios, ea vocat *vela Ecclesiae*; Synesius Epistola LXVII. *vela mystica*, et Chrysostomus Hom. III., atque Evagrius Lib. VI. cap. 21. αμφιθύρα, quod instar januarum plicatilium utrinque aperirentur. Haec vela plerumque auro copiose erant exornata, eorumque usus potissimum erat sacrificium Eucharisticum consecrationis tempore obtegere. Erant etiam diversa alia vela, ut hoc simul heic notemus, in aliis Ecclesiae partibus; Paulinus enim saepe de velis ante ostia Ecclesiae loquitur. Et Hieronymus Neapolianum laudat, quod inter alia, ad decentiam Ecclesiae spectantia, velorum quoque in ostiis curam habuerit. Ad fores Ecclesiarum in honorem Martyrum erectarum, vela quaedam suspendebantur, in quibus depingebatur ipsius Martyris imago, uti patet ex Gregorio Turonensi, et ex S. Paulino Nolano. Jam vero suprema *Sanctuarii* pars dicta est *Apsis*, et *Conchula Bematis*, eo quod arcuatam, sive sphaericam structuram, ad conchae speciem, exhiberet; uti Dufresnius ex Paulino, Prudentio, aliasque demonstrat, *Comm. in Paulum Silentiarium*.

VIII. In sacrazioni hac Bematis parte Throni Episcopi, et Presbyterorum ad utrumque latus in semicirculi forma ultra altare semper fuere constituti. Insuper a Gregorio Nazianzeno discimus, *Episcopum altiori throno, Pres-*

byteros vero juxta Episcopum utrinque, at subselliis de-missioribus con sedisse: unde sedes Episcopi hoc intuitu *Cathedra* in medio posita a Theodoreto , et ab auctore Constitutionum dicta est.

CAPUT III.

De Altari.

I. Insignior templi pars est altare, cum super illud Christi Domini sacrificium Sacerdos conficiat. Antiquiores Ecclesiae Patres *sanctam Mensam* illud appellantur. Communis (1) omnium virorum doctorum ac venerandae antiquitatis studiosorum fert opinio , primis Ecclesiae saeculis altaria fuisse lignea. Sane Christum Dominum in vulgari ac lignea mensa primum omnium se ipsum Patri in sacrificium, peracta legali coena, obtulisse, quasi pro certo haberri debet, aut saltem admodum vero simile. Christi porro exemplum secutos fuisse Apostolos persuadet et nascentis Ecclesiae simplicitas , ac necessitas altaria transferendi propter saepius ingruentes persecutio nes; idque satis indicant altare ligneum unum , quod etiamnum asservatur Romae in Basilica Lateranensi , et aliud in Ecclesia S. Pudentianae, ut tradit clariss. Praesul Franciscus Blanchinius in Notis suis Anastasiannis ad Pium I. Papam, nec non Aringhus in *Roma subterranea* lib. 4., cap. 43., n. 9., et Mabillonius in *Museo Italico* tom. 1. pag. 60. Neque vero alia habuisse videntur altaria , qui in carceribus offerebant, Confessores. Quamvis vero decretum Sylvestro Papae tributum, quo altaria omnia de lapidibus extrui debere decernitur , ceu supposititum vulgo ab eruditis rejiciatur ; attamen negandum non est , a Constantini aetate cum splendidis ac magnificis templis lapidea quoque altaria originem sumpsisse. Erant et altaria argentea, nam in libro Pontificali legimus Constantinum Magnum fecisse in Basilica

(1) Martene, *De antiquis Ecclesiae ritibus*. Lib. I. art. VI., et Bona , Rerum Liturgicarum cum notis Roberti Sala. Lib. I. cap. XX.

Constantiniana altaria septem ex argento purissimo. Et Sixtus III. obtulisse dicitur Basilicae S. Mariae altare argenteum purissimum. S. Hilarius Papa, uti ex Anastasio refert Ciacconius , altare argenteum pensans libras quadraginta donavit Ecclesiae S. Laurentii Martyris. Sozomenus Lib. 9. Hist. Eccl. cap. 1., Nicephorus Lib. 14. cap. 2., narrant Pulcheriam Augustam , Arcadii filiam et Theodosii junioris Imperatoris sororem, donasse Constantinopolitanae Ecclesiae sacram altaris mensam auro , gemmisque, ac lapidibus pretiosis confectam, quam Paulus Silentarius in descriptione Aedis S. Sophiae com memorat.

II. Erant autem olim diversae altarium structurae: nam aliquando uni tantum columnae mensa lapidea superjacebat, qualia sunt etiam hodie altaria quaedam subterranea Romae in Ecclesia S. Caeciliae. Aliquando quatuor columnis eadem mensa suffulta erat. Interdum duae solae columnae ex utroque latere ipsum altare sub stinebant: suntque adhuc Romae in coemeteriis quaedam hujusmodi altaria, duabus vel pluribus innixa columnis. Has altarium columnas ut plurimum amplexari solebant, qui confugiebant in Aedes sacras , veluti ad asylum. Ad formam altarium quod spectat, ligneae arecae similitudinem habuisse plura probant argumenta. Lapidea vero fuere cava, in quibus Sanctorum asservarentur reliquiae. Insuper altaria non solum super tumulos Martyrum erecta fuisse , ut norunt omnes eruditii, patetque ex Actis S. Vincentii Martyris apud Ruinartium; ex S. Augustino serm. 5., de S. Stephano; ex Prudentio in Hymno de S. Hyppolito; ex S. Paulini poemate; et ex Gregorii Turonensis lib. 1. de Gloria Martyrum ; sed etiam super sepulchra et reliquias Confessorum. Insignem hac de re locum nobis suppeditat S. Paulinus epistola 32. ad Severum, ubi de S. Claro B. Martini discipulo ita canit:

Sancta sub aeternis altaribus ossa quiescunt.

Saeculo IX. Angilbertus Mediolanensis Episcopus super corpus S. Ambrosii aureum altare erexit dicitur